

<https://doi.org/10.18778/0208-6034.24.04>

Adam Jegliński

O DATOWANIU EMISJI *TRIVMIRI MONETALES*
Z LAT 13–12 P.N.E.¹

Jednym z ciekawszych problemów numizmatycznych z okresu panowania Augusta są monety produkowane przez mennicę w Rzymie, sygnowane przez nadzorujących emisję pieniądza *triumviri monetales*. Monety te, ze względu na zamieszczone na nich przedstawienia i legendy, które nawiązują do tradycji republikańskich i jednocześnie są zbieżne z linią propagandy cesarskiej, stanowią istotny materiał dla badań nad formowaniem się systemu politycznego i monetarnego pryncypatu. Ich dokładne datowanie jest istotne dla wymienionych zagadnień, ponieważ pozwala ująć badane procesy w ścisłe ramy chronologiczne. Datowanie z dokładnością co do roku jest utrudnione, dlatego że tylko jedno z kolegów triumwirów zamieściło na swoich monetach datę roczną². Monety emitowano z przerwami, nieraz prawdopodobnie kilkuletnimi. Wiadomo jednak, że każde *collegium* składało się z trzech członków, których większość osiągała po mniej więcej 10 latach urząd konsula (zob. *fasti consulares*). Ponadto monety te zawierają wiele szczegółowych odniesień do bieżących wydarzeń z epoki. Danych, jakimi dysponujemy, jest niemało, ale ich fragmentaryczność sprawiła, że poruszony problem doczekał się wielu prac, których wyniki są rozbieżne.

Interesującą propozycję datowania monet *triumviri monetales* przedstawił A. Kunisz w *Recherches sur le monnayage et la circulation monétaire sous le règne d' Auguste*³. Należy przy tym wspomnieć, że liczne prace i artykuły tego nieżyjącego już badacza odegrały istotną rolę w rozwiązywaniu ważnych zagadnień numizmatyki okresu cesarstwa rzymskiego. Do takich prac należą

¹ Niniejszy artykuł jest rozwinięciem pracy magisterskiej autora pt. „*Monety dynastii julijsko-klaudyjskiej jako narzędzie propagandy dynastyczno-państwowej*”, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Ilony Skupińskiej-Løvset.

² Byli to C. Antistius Vetus, L. Vinicius, L. Mescinius Rufus, *triumviri* z roku 16 p.n.e. Zob. H. Mattingly, *Roman Imperial Coinage* (dalej RIC), London 1923, vol. I, s. 74–75.

³ A. Kunisz, *Recherches sur le monnayage et la circulation monétaire sous la règne d'Auguste*, Wrocław 1976, s. 122–153.

właśnie *Recherches...*, w których A. Kunisz przedstawił wiele przekonujących i ciekawych, a jednocześnie śmiałych prób odpowiedzi m. in. w kwestii chronologii emisji *triumviri monetales*. W dużej części datowanie A. Kunisza jest zbieżne z datowaniem sugerowanym przez H. Mattingly w RIC⁴. Odnosi się to do przedziału lat 23/22–14 p.n.e.⁵, czyli praktycznie do okresu od ponownego otwarcia mennicy aż do roku 16, ponieważ według cytowanych powyżej badaczy w latach 15–14 żadnych monet w Rzymie nie emitowano. Rozbieżności dotyczą okresu od roku 13 do momentu zaprzestania bicia monet sygnowanych przez *triumviri monetales*, czyli do przełomu er. Zaproponowane przez A. Kunisza datowanie odnoszące się do okresu 23/22–14 uważam za przekonujące. Również odnośnie do późniejszych emisji monet zdawkowych z brązu i *orichalcum* argumenty tego badacza sugerujące sytuowanie ich emisji w latach 7–2 są trafniejsze, niż propozycje zawarte w RIC. Wątpliwości budzi jednak datowanie aureusów i denarów, których emisję A. Kunisz zasugerował na lata 13–12, a przedstawiona przez niego argumentacja w tej kwestii nie jest przekonująca⁶. Przy tym należy podkreślić, że obiektem wątpliwości nie jest bezwzględne datowanie, którego tu nie zamierza się kwestionować, lecz sposób przyporządkowania emisji poszczególnych *triumviri* do lat 13 i 12.

Przedmiotem rozważań są monety sygnowane przez:

L. Caninius Gallus:

aureusy	awers	AUGUSTUS.DIVI.F., popiersie bez wieńca
	rewers	L.CANINIUS.GALLUS III.VIR.OB.C.S., drzwi, na nich zawieszony wieniec, na każdym boku gałąź laurowe
denary	awers	AUGUSTUS, popiersie bez wieńca
	rewers	L.CANINIUS.GALLUS.III.VIR.AUGUSTUS, pusta <i>sella curulis</i> , laska oparta o <i>sella</i> , nad którym widać napis TR.POT
	awers	j.w.
	rewers	L.CANINIUS.GALLUS.III.VIR, barbarzyńca w przykłęku prezentuje sztandar
	awers	j.w.
	rewers	L.CANINIUS.GALLUS.III.VIR, <i>cippus</i> z napisem C.C.AUGUSTI

⁴ RIC, vol. I, s. 65–82.

⁵ Wszystkie daty w niniejszej pracy, przy których nie ma skrótu n.e., odnoszą się do czasów przed naszą erą.

⁶ A. Kunisz, *Recherches...*, s. 131–132.

Cossusa Lentulusa⁷:

denary	awers	AUGUSTUS, popiersie bez wieńca
	rewers	COSSUS.CN.F.LENTULUS, statua jeźdźca na koniu, na piedestale ozdobne 2 <i>rostra</i> , jeździec trzyma trofeum, na głowie nosi hełm
	awers	AUGUSTUS.COS.XI., popiersie w wieńcu
	rewers	M.AGRIPPA.COS.TER.COSSUS.LENTULUS, popiersie Agryppy w podwójnej <i>corona rostralis</i> i <i>muralis</i>

L. Lentulusa:

denary	awers	AUGUSTUS, popiersie bez wieńca
	rewers	L.LENTULUS.FLAMEN.MARTIALIS, August ubrany w togę przytrzymuje lewą ręką okrągłą tarczę z napisem CLV., w prawej trzyma sześcioramienną gwiazdę nad głową półnagiej postaci trzymającej statuetkę Wiktorii i włócznię

C. Sulpiciusa Platorinusa:

denary	awers	CAESAR.AUGUSTUS, popiersie bez wieńca
	rewers	M.AGRIPPA.PLATORINUS.III.VIR, popiersie Agryppy bez wieńca
	awers	j.w.
	rewers	C.SULPICIUS.PLATORIN, August i Agryppa siedzą razem na <i>bisellium</i> , o które oparto włócznię ⁸ , całość na podeście ozdobionym trzema dziobami okrętów
	awers	CAESAR.AUGUSTUS popiersie w wieńcu
	rewers	M.AGRIPPA.PLATORINUS.III.VIR, popiersie Agryppy w podwójnej <i>corona rostralis</i> i <i>muralis</i>

C. Antistiusa Reginusa:

aureusy	awers	CAESAR.AUGUSTUS, popiersie w wieńcu
	rewers	C.ANTIST.REGIN.FOEDUS.P.R.QUM.GABINIS, dwaj kapłani dokonują ofiary ze świni
denary	awers	CAESAR.AUGUSTUS, popiersie bez wieńca

⁷ J. B. Giard do swojego katalogu *Catalogue des monnaies de l'empire romain*, (dalej CBN, vol. I, Paris 1976, s. 114) załączył nowy, nieznaną aureus tego triumwira opublikowany w „Numismatica” 1960, vol. 1, s. 5–11, fig. Awers: AUGUSTUS.DIVI.F. popiersie bez wieńca; rewers COSSUS.LENTULUS. RES.PUB.AUGUST August ubrany w togę, stojąc wyciąga prawą rękę do geniusza (Republiki) stojącego przed nim.

⁸ I. Romeo uważa, że włócznia na tym przedstawieniu to symbol imperium. Tenże, *Ingenius Leo. L'immagine di Agrippa*, Roma 1998, s. 40.

rewers C.ANTISTIUS.REGINUS.III.VIR, *simpulum*, *lituus*, trójnóg, *patra*

C. Mariusa Tromentiny:

- aureusy awers CAESAR.AUGUSTUS(DIVI.F.), popiersie bez wieńca, z tyłu *lituus* i *simpulum*
 rewers C.MARIUS.TRO.III.VIR, kapłan prowadzi przed (wokół?) murami miasta dwa woły w jarzmie
- denary awers AUGUSTUS, popiersie bez wieńca, z tyłu *lituus*
 rewers C.MARIUS.C.F.TRO.III.VIR, kapłan trzymający *simpulum*
 awers j.w.
 rewers C.MARIUS.C.F.TRO.III.VIR, kwadryga w zaprzęgu konnym, w kwadrydze gałąź palmowa
 awers j.w.
 rewers C.MARIUS.C.F.TRO.III.VIR, August z Agryppą stoją obok siebie, u stóp każdego z nich *capsa*
 awers AUGUSTUS.DIVI.F., popiersie bez wieńca, całość w wieńcu dębowym
 rewers j.w.
 awers AUGUSTUS, popiersie bez wieńca, z tyłu *lituus*
 rewers C.MARIUS.TRO.III.VIR, głowa Julii między głowami Lucjusza i Gajusza, nad głową Julii wieniec
 awers AUGUSTUS.DIVI.F., popiersie bez wieńca, całość w wieńcu dębowym
 rewers j.w.
 awers AUGUSTUS, popiersie bez wieńca, całość w wieńcu dębowym
 rewers C.MARIUS.TRO.III.VIR, popiersie Diany z rysami Julii, z tyłu kołczan

Zdaniem A. Kunisza, w roku 13 funkcje *triumviri monetales* prawdopodobnie sprawowało kolegium L. Caninius Gallus, L. Lentulus, C. M. Tromentina; w roku 12 C. Lentulus, S. C. Platorinus, C. A. Reginus.

W interesujących nas latach miały miejsce trzy bardzo ważne wydarzenia. W 13 roku Augustowi i Agryppie przyznano władzę trybuńską i *imperium maius* na pięć lat⁹. W roku następnym 12 marca zmarł Agryppa, a August po śmierci Lepidusa otrzymał godność *Pontifex Maximus*¹⁰. Te wydarzenia są istotnymi wskazówkami przy datowaniu. W tym przypadku nie można

⁹ Cassius Dio Cocceianus, *Historia Romana*, LIV, 28, 1.

¹⁰ Velleius Paternulus, *Historia Romana*, II, 96; Cassius Dio, *Historia Romana*, LIV, 28, 3-5; LIV, 27, 2.

się posłużyć analizą skarbów monet, gdyż w grę wchodzi tylko jeden rok różnicy między omawianymi emisjami. Z tego samego powodu nie przydadzą nam się na wiele również *fasti consulares*, bowiem byli *triumviri monetales* obejmowali konsulat zazwyczaj po mniej więcej dziesięciu latach od sprawowania urzędu triumwira, a dla niniejszych rozważań stanowi znaczną różnicę, czy nastąpiło to po dziewięciu latach, czy po jedenastu.

Ilustr. 1. Katalog monet z: J. B. Giard *Catalogue des monnaies de l'empire romain*, Paris 1976, 1 – nr kat. 543, Pl. XXVI, awers i rewers, 2 – nr kat. 567, Pl. XXVI, awers i rewers, 3 – nr kat. 567b, Pl. XXVI, awers i rewers, 4 – nr kat. 564, Pl. XXVI, awers i rewers, 5 – nr kat. 537, Pl. XXV, awers i rewers, 6 – nr kat. 551, Pl. XXVI, awers i rewers, 7 – nr kat. 527, Pl. XXV, awers i rewers, 8 – nr kat. 559, Pl. XXVI, awers i rewers

Jeśli chodzi o wspomniane trzy wydarzenia, monety wybite w roku 13 mogły odnosić się tylko do nadania Augustowi i Agryppie władzy trybuńskiej oraz *imperium maius*, czyli m. in. do awansu Agryppy. Monety wybite w roku następnym mogły jeszcze zawierać aluzje do awansu Agryppy w roku 13 (jego śmierć nastąpiła w marcu roku 12). Monety o treści odnoszącej się do kapłańskiej nominacji Augusta na Najwyższego Kapłana mogły być bite tylko w roku 12, a na pewno nie w 13. Nie można było przecież przewidzieć momentu wybrania Augusta na to stanowisko, ponieważ

zależało to od śmierci Lepidusa, a jak wiadomo, August zdecydowanie odrzucał propozycje odebrania tej funkcji byłemu triumwirowi za jego życia¹¹. Do monet podejmujących wątek elekcji nowego *Pontifex Maximus* można zaliczyć denary C. Antistiusa Reginusa (1)¹², które na rewersie przedstawiają *simpulum*, *lituus*, trójnog i paterę, symbole czterech najważniejszych kolegiów kapłańskich, którym przewodniczył *Pontifex Maximus*. Kolejna seria monet, która wydaje się odnosić do tego wydarzenia, to denary sygnowane przez L. Caniniusza Gallusa (2), datowane przez A. Kunisza na rok 13. Przedstawiono na nich *cippus* z napisem odczytywanym C.(OMITIA) C.(AESARIS) AUGUSTI¹³. Napis ten nie mógł odnosić się do przyznania Augustowi *tribunitia potestas* i *imperium maius* w 13 roku, ponieważ przyznał mu je senat, a zgromadzenie ludu tylko formalnie zatwierdzało uchwały senatu. Poza tym, biorąc pod uwagę treść propagandową pozostałych serii monet z roku 13, które promują wspólne sprawowanie władzy przez Augusta i Agryppę lub tylko samego Agryppę, dziwne by było pominięcie Agryppy w przypadku denarów sygnowanych przez L. Caniniusza Gallusa, pomimo przyznania mu uprawnień niewiele mniejszych od uprawnień Augusta. Wiadomo natomiast, że za czasów Republiki *Pontifex Maximus* był wybierany dożywotnio przez 17 tribus wylosowanych spośród wszystkich 35, a więc przez *comitia*¹⁴. Wzmianka o wyborach Najwyższego Kapłana w III w. znajduje się u Liwiusza¹⁵. O wyborach Najwyższego Kapłana w 12 roku mówią wyraźnie *Res Gestae Divi Augusti*: „quod sacerdotium aliquod post annos eo mortuo suscepi, qui id tumultus occasione occupaverat, **cuncta ex italia ad comitia mea coeunte tanta multitudine, quanta romae nunquam antea fuisse narratur**”¹⁶. Przytoczone świadectwo zdecydowanie sugeruje, że na tych monetach zaakcentowano fakt legalnego, zgodnego z republikańskimi prawami i tradycją wyboru Augusta na Najwyższego Kapłana. Byłoby to bardzo spójne z całokształtem polityki wewnętrznej tego cesarza.

Kolejny typ denarów L. Caniniusza Gallusa zdaje się potwierdzać zaproponowane datowanie. Chodzi o aureusy z legendą OB. C.S., przed-

¹¹ *Res Gestae divi Augusti*, 10; Suetonius, *De vita Caesarum, Div. Aug.* 31; Cassius Dio, *Historia...*, LIV, 15, 8; Velleius Paterculus, *Historia...*, II, 96.

¹² Cyfry w nawiasach bez oznaczeń są numerami pozycji w katalogu (ilustr. 1).

¹³ RIC, vol. I, s. 78, przyp. 176; H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* (dalej BMCRE), vol. I, London 1923, s. cvii-cviii.

¹⁴ G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1912, s. 508. W cesarstwie ustawa ta była nadal ważna lub po prostu przestrzegana. Np. wybór cesarza Othona na *Pontifex Maximus* przez *comitia* został odnotowany w *Acta Fratrorum Arvalium*. Zob. *The Cambridge Ancient History* (dalej CAH), eds. S.A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth, vol. 10, Cambridge 1966, 2-nd ed., The Augustean Empire 44 B.C.-A.D. 70., s. 152.

¹⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, XXV, 5,2.

¹⁶ *Res Gestae...*

stawiające drzwi domu Augusta i zawieszony na nich wieniec oraz gałęzie laurowe po bokach drzwi (3). Gdyby ta seria miała odnosić się tylko do 15 rocznicy nadania Augustowi przez senat *clipeus virtutis*, *corona civica* i złotych gałęzi laurowych, można by wahać się, w którym roku została wyemitowana. Na wcześniej wybitych monetach przedstawiano wspomniane odznaczenia oddzielnie, razem, niesione przez Wiktorię lub z legendą typu OB.C.S. w środku pola monety, ale nigdy na drzwiach domu princepsa. Ten fakt sugeruje, że bezprecedensowe wyobrażenie na monetach drzwi domu Augusta odgrywało w całym przedstawieniu konkretną i nieprzypadkową rolę. Przedstawienie na serii denarów Gallusa trudno odnieść w sposób przekonywający do jakiegokolwiek z wydarzeń roku 13. Natomiast rok 12 przynosi wydarzenie, do którego te monety najprawdopodobniej nawiązywały – wybór Augusta na Najwyższego Kapłana. August jako *Pontifex Maximus* według praw republikańskich musiał mieszkać w rezydencji należącej do państwa. Aby ominąć kłopotliwy przepis, princeps przekazał swój dom na własność państwu¹⁷, nadając jednocześnie całej sprawie pozytywny wydźwięk publiczny. W takim kontekście umieszczenie progu domu princepsa na środku pola monety wydaje się być zrozumiałe. W ten sposób monety promowały dar Augusta dla państwa, zręcznie przypominając przy okazji dawne zasługi princepsa dla ludu rzymskiego poprzez pokazanie wieńca i gałęzi laurowych, które zdobiły wejście do domu podarowanego państwu.

Również denary tego samego triumwira (4), przedstawiające kłęczącego barbarzyńcę prezentującego sztandar, wydają się być związane bardziej z wydarzeniami z 12 niż 13 roku. W roku 13 brat Tyberiusza Druzus odpierał rajdy Germanów na Galię, a zwycięską wyprawę na Germanię poprowadził dopiero w roku 12, po poświęceniu *Ara Pacis* w Lugdunum¹⁸. Skoro bardziej prawdopodobne wydaje się, że powyższe monety Caninius Gallus wybito w roku 12, to na ten sam rok należałoby datować sygnowaną przez niego serię denarów z wyobrażeniem pustego *sella* i napisem TR.POT.¹⁹

¹⁷ Cassius Dio, *Historia...*, LIV, 27, 2. Por. BMCRE, vol. 1, s. cvii-cviii.

¹⁸ CAH, vol. X, s. 360–362.

¹⁹ Romeo (*Ingenius Leo...*, s. 40–41) sugeruje związek tych monet z „*langente reclutamento dei tribuni della plebe attuate proprio nel 12 a.c.*” Propaganda Augusta na monetach nigdy poza tym hipotetycznym przypadkiem nie podejmowała wątku wyborów trybunów ludowych, ani innych urzędników nie licząc *Pontifex Maximus*. W latach 13–12 bardzo aktualnym dla niej tematem stała się osoba Agryppy, co sugerowałoby przyjęcie interpretacji zgodnie z RIC (vol. 1, 78, przyp. 174), że w ten sposób na monetach uczczono śmierć Agryppy. Napis TR.POT nad *sella* zdaje się odnosić nie do trybunów ludu, lecz do samej władzy trybuńskiej, co ogranicza możliwość nawiązań tylko do osób Augusta i Agryppy. Wydaje się raczej, że puste *sella* to piękny gest pożegnania Agryppy ze strony Augusta, który utracił w jego osobie największego i najbardziej zaufanego pomocnika w rządach i przyjaciela.

Na monetach sygnowanych przez Cossusa Lentulusa i Sulpiciusza Platorinusa, datowanych przez A. Kunisza na rok 12, nie ma żadnych nawiązań do elekcji Augusta na Najwyższego Kapłana. Wszystkie ich monety przedstawiają Agryppę (popiersie w *corona rostralis* i *muralis* lub bez wieńców, posąg konny Agryppy) i w jednym przypadku tandem August-Agryppa, obaj siedzący na *bisellium* (5). Słuszniejsze wydaje się więc przyporządkowanie powyższych serii do roku 13.

A. Kunisz datował monety triumwira C. Lentulusa (6) na rok 12, uzasadniając to przedstawieniem posągu Agryppy na koniu na jednej z serii denarów tego triumwira, które zinterpretował jako pośmiertną aluzję do Agryppy²⁰. Jest to argument, który nie rozstrzyga problemu. Po pierwsze, jeździec na monetach C. Lentulusa nie jest półnagi, brakuje więc wyraźnej wskazówki co do pośmiertnej heroizacji Agryppy. Po drugie, tego typu pomnik mógł być postawiony Agryppie jako wyraz uznania i wdzięczności i zostać przedstawiony na monetach równie dobrze za jego życia. Przykładem jest chociażby posąg konny Augusta na postumencie z legendą S.P.Q.R. IMP.CAES. Przedstawiają go denary z 16 roku. Posąg Augusta na *columna rostralis* został zaprezentowany na denarach z ok. 29 roku. Tradycje stawiania pomników w Rzymie wybitnym obywatelom za ich życia sięgały dalej niż czasy Augusta²¹. W pryncypacie także nie ograniczono tego zaszczytu tylko do osoby cesarza, chociaż zapewne odbywało się to pod jego kontrolą.

Należy jeszcze wspomnieć o przypuszczeniu I. Romeo, według którego ta seria monet przedstawia posąg Tyberiusza będący wyrazem honorów triumfalnych uchwalonych przez senat w 12 roku w uznaniu jego sukcesów w kampanii panońskiej²². Przypuszczenie to moim zdaniem należy odrzucić. August w tym czasie widział swoich następców w osobach swoich wnuków, Gajusza i Lucjusza, i dlatego chyba nie chciał zbytniego wzmocnienia pozycji Tyberiusza, który w razie jego śmierci mógł dążyć do zapewnienia władzy własnemu synowi Druzusowi, kosztem ukochanych wnuków Augusta²³. Nie licząc schyłku panowania Augusta, propaganda na monetach prawie nie wspomina o Tyberiuszu. Wyjątkowo został on pokazany razem ze swoim bratem Druzusem na jednej z emisji monet w Lugdunum z lat 14–12²⁴. Nawet na pięknej serii tzw. „asów triumfalnych”, wybitych najprawdopodobniej z okazji triumfu Tyberiusza w roku 7 za sukcesy w Germanii, nie ma żadnych nawiązań do Tyberiusza. Ukazane jest tylko popiersie Augusta, na którego głowie Wiktoria trzymająca róg obfitości umieszcza wieniec laurowy.

²⁰ A. Kunisz, *Recherches...*, s. 131, przyp. 34.

²¹ Plinius, *Historia Naturalis*, XXXIV, 18, 25, 32.

²² I. Romeo, *Ingenius Leo...*, s. 40.

²³ B. Levick, *Tiberius the Politician*, London 1976, s. 37, 40.

²⁴ BMCRE, vol. I, s. cxv.

Skoro o Tyberiuszu nic nie wspominały nawet monety wybite z okazji jego triumfu, to tym trudniej jest wytłumaczyć przedstawienie posągu Tyberiusza na monetach stołecznych z lat 13–12. Resztę wątpliwości rozwiewają dwa *rostra* umieszczone na postumencie posągu²⁵.

Trudniejsze do zinterpretowania są serie Mariusa Tromentiny i L. Lentulusa. Denary pierwszego z obu triumwirów (7) przedstawiające kapłana (prawdopodobnie Augusta) trzymającego *simpulum* mogą odnosić się do objęcia przez niego stanowiska Najwyższego Kapłana, co sugerowałoby datowanie na rok 12²⁶. Wspomniany argument napotyka jednak kontrargumenty, które nie są słabsze. Oprócz *simpulum* nie widać tu innych sprzętów liturgicznych. Scena z Augustem *capite velato*, trzymającym *simpulum*, mogła także nawiązywać do wydarzeń i związanych z nimi ceremonii religijnych roku 13, jak np. poświęcenie *Ara Pacis*²⁷, przeprowadzenie *lectio senatus*, ewentualnie cenzusu²⁸. Seria z Augustem i Agryppą stojącymi razem na mównicy (widać *capsae* u ich stóp) nie przesądza kwestii datowania, ponieważ mogła być wybita w pierwszych dwóch miesiącach 12 roku, kiedy Agryppa jeszcze żył. Jeśli H. Mattingly słusznie zinterpretował kolejną serię Tromentiny przedstawiającą pustą kwadrygę z gałęzią palmową jako odniesienie do odrzucenia przez Augusta triumfu, jaki mu przyznano za zwycięstwa na wschodzie²⁹, to monety Tromentiny trzeba by datować na rok 13.

Denary sygnowane przez L. Lentulusa (8) datowane przez A. Kunisza na rok 13 przedstawiają Augusta z tarczą *clipeus virtutis* umieszczającego gwiazdę nad głową półnagiej postaci stojącej obok niego. Zdaniem J. B. Giarda ta postać to prawdopodobnie Juliusz Cezar³⁰. Opinię tę podziela P. Zanker, przypuszczając, że chodziło tu o przypomnienie początków działalności Oktawiana, który po pojawieniu się *sidus iulium* kazał uzupełnić posągi Cezara jej obrazem i osobiście ozdobił gwiazdą głowę posągu Cezara, ustawionego na forum³¹. H. Mattingly³² i I. Romeo³³ przypuszczali, że

²⁵ Por. R. Brilliant, *Gesture and rank in Roman Art. The use of Gestures to denote Status in Roman Sculpture and Coinage*, The Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, February 1963, vol. 14, s. 55–56.

²⁶ H. Mattingly (BMCRE, vol. 1, s. cvii) datuje te monety jednak na 13 rok, ponieważ ten typ „may look forward to his impending election as Pontifex Maximus”. Nie wydaje się słuszne przypuszczenie Mattingly’ego (tamże, s. 4), że tego wydarzenia spodziewano się z taką pewnością już rok wcześniej, zob. s. 4–5.

²⁷ Zob. *Res Gestae*..., 7, 12.

²⁸ Cassius Dio, *Historia*..., LIV, 26, 3. Według tego historyka cenzus odbył się w roku 11. Tamże, LIV, 35, 1. Więcej na ten temat zob. CAH, vol. 10, s. 149 i przyp. 3 na tej samej stronie.

²⁹ BMCRE, vol. 1, s. cvi-cvii.

³⁰ CBN, vol. 1, s. 115, opis przy nr kat. 555.

³¹ P. Zanker, *August i potęga obrazów*, przeł. L. Olszewski, Poznań 1999, s. 43, 222.

³² BMCRE, vol. 1, s. cvii.

³³ Romeo, *Ingenius Leo*..., s. 41, 163.

pólną postać to Agryppa. Mimo że Agryppa nie został ubóstwiony, co jest zrozumiałe ze względu na niechęć warstwy senatorskiej do niego³⁴, wiele faktów świadczy o bardzo wysokiej pozycji, jaką zajmował w państwie i w rodzinie cesarskiej³⁵. Został pochowany nie we wcześniej przygotowanym przez siebie grobowcu, lecz w mauzoleum Augusta, gdzie leżał już Marcellus. Jego pogrzeb we wszystkim był podobny do pogrzebu Augusta³⁶. Pozycja Agryppy przez kilka ostatnich lat jego życia znajdowała pełne odzwierciedlenie w propagandzie, również na monetach emisji centralnych. To nie przypadek, że w tym samym czasie pojawiły się monety Tromentiny z wizerunkiem Diany o rysach Julii, żony Agryppy i popiersia jej oraz ich dzieci. Propaganda tamtych lat bardzo intensywnie promowała politykę dynastyczną Augusta. Agryppa, ze swoją pozycją w państwie, jako mąż córki princepsa i rodzony ojciec jego wnuków, którzy adoptowani przez Augusta mieli być jego następcami, był gwarantem realizacji tych planów. W nich też trzeba widzieć przyczynę usuwania przez propagandę w cień Tyberiusza. Przypuszczenie, że August na denarach Lentulusa trzyma gwiazdę nad głową Juliusza Cezara jest kuszące, ale ma dużo słabych stron. Jaki ważny cel August miałby w przypominaniu wydarzenia sprzed ponad 30 lat, kiedy nałożył gwiazdę julijską na posąg Cezara? Ten gest synowskiej *pietas* nie był prezentowany wcześniej na monetach, nawet w pierwszych latach po śmierci Cezara, kiedy głównym atutem Oktawiana było usynowienie go przez Cezara. Wydaje się istotne, że na monetach L. Lentulusa postać rzekomego Cezara jest mniejsza od postaci Augusta, to w połączeniu z ręką Augusta wyciągniętą nad głową protagonisty sprawia wrażenie, że ważniejszą postacią jest August. Znając ostrożność Augusta trudno się zgodzić z P. Zankerem, że August odważył się na tych monetach przedstawić siebie większym niż sam Cezar³⁷; siebie, człowieka żywego wywyższyć ponad swego boskiego ojca, zwłaszcza gdy się weźmie pod uwagę, że na *Ara Pacis* wszystkie pierwszoplanowe postaci, nie wyłączając Augusta, są izokefaliczne. August za życia był uważany przez niektórych Rzymian za wybitnego człowieka, o „niebiańskim” umyśle itp.³⁸, ale nie za żywego boga. Do powyższych wątpliwości trzeba dodać, że tego typu gwiazda (julijska lub Dioskurów) nie odnosi się wyłącznie do oficjalnej konsekracji. Przeciw temu świadczy jej obecność nad postacią Germanika w reliefie z Rawenny, a także nad płasko rzeźbioną głową zmarłego

³⁴ Cassius Dio, *Historia...*, LIV, 29, 6.

³⁵ Por. A. Fraschetti, *La mort d'Agrippa et l'autel du Belvédère; un certain type d'hommage*, „Mélanges de l'école française de Rome. Antiquité”, 1980, vol. 92, s. 957–959; I. Romeo, „Ingenuus Leo...”, s. 31, 36–39.

³⁶ Cassius Dio, *Historia...*, LIV, 28, 3–5.

³⁷ P. Zanker, *August...*, s. 222–223.

³⁸ Velleius Paterculus, *Historia...*, II, 59–60, 127.

w wieku dwóch lat chłopca Astera (ilustr. 2), którego pomnik nagrobny, datowany na nie później niż czasy Hadriana, być może został wystawiony przez niewolników³⁹. Gwiazda wskazuje tu na „...vollzogenen Katasterismos...”⁴⁰, a sam relief grobowy daje wyraz częściowemu pokrywaniu się powszechnego oczekiwania na zbawienie i osobistego ubóstwienia⁴¹.

Ilust. 2. Relief grobowy Astera. Frankfurt n. Menem, Liebieghaus, Leihgabe

Wiele wskazuje, że nieoficjalna scena ubóstwienia na ołtarzu belwiderskim dotyczy właśnie Agryppy⁴². W jego przypadku oficjalna konsekracja, niemożliwa z przyczyn politycznych, została najprawdopodobniej zastąpiona heroizacją⁴³. Jeśli więc przypuścimy, że na denarach L. Lentulusa August trzyma gwiazdę nad głową heroizowanego Agryppy, cała scena nabierze innego sensu, a izokefalię, bardzo często stosowaną przez propagandę Augusta, tutaj musiano odrzucić z istotnego powodu. Mniejsza od Augusta postać Agryppy odzwierciedlałaby jego niższy status i pochodzenie, o czym nie może być mowy w przypadku tandemu August – Cezar. Ręka Augusta trzymająca gwiazdę (zapewne *sidus iulium*) podkreślałaby jego wolę jako czynnik sprawczy heroizacji i włączenia Agryppy (ojca Lucjusza i Gajusza, męża Julii) do rodu julijskiego, co z kolei

³⁹ H. Wrede, *Consecratio in formam deorum. Vergöttliche Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1981, s. 124, tab. 26.3.

⁴⁰ Tamże, s. 114.

⁴¹ Tamże, s. 124.

⁴² Frascchetti, *La mort d'Agrippa...*, s. 968–972.

⁴³ Tamże, s. 971; I. Romeo, *Ingenuus Leo...*, s. 41.

znajduje potwierdzenie w umieszczeniu jego szczątków w mauzoleum Augusta. W ten sposób August wyraziłby hołd wobec zmarłego towarzysza, jednocześnie zaznaczając, że to on był i jest pierwszą osobą w hierarchii państwowej. Przedstawione argumenty sugerują, że znacznie bardziej prawdopodobne jest, iż półnaga postać to heroizowany Agryppa, a nie Cezar. Znaczyłyby to, że denary L. Lentulusa zostały wybite w roku 12.

Zgodnie z powyższym na rok 13 przypada najprawdopodobniej działalność kolegium Platorinusa, Cossusa Lentulusa, na rok 12 kolegium Reginusa, Gallusa i L. Lentulusa. Działalność Tromentiny, jako że kolegia *triumviri monetales* były trzy osobowe, musiałyby wtedy przypaść na rok 13.

Jeden z głównych argumentów, na którym A. Kunisz w dużej części oparł swoje datowanie, polega na przypuszczeniu, że od roku 12 regularnie przedstawiano na awersach monet głowę princepsa w wieńcu laurowym⁴⁴. Powołał się przy tym na K. Krafta⁴⁵, który wykazał, że w mennicy w Lugdunum na awersach monet od lat 11–9 przedstawianie portretu Augusta w wieńcu laurowym stało się regułą. A. Kunisz słusznie zawęził tę datę od II połowy 11 do I 10 roku. Zaproponował następnie 12 rok jako początek regularnego przedstawiania popiersia princepsa w wieńcu laurowym na awersach monet bitych w Rzymie. Stosunek typów monet bitych w Rzymie z popiersiem cesarza w wieńcu laurowym na awersie do typów z głową bez wieńca wydaje się przeczyć jego przypuszczeniu także wtedy, gdy obliczenia⁴⁶ opierają się na datowaniu przyjętym dla tego okresu przez samego A. Kunisza (tab. 1).

Tabela 1

Emisja monet *triumviri monetales* z popiersiem Augusta w wieńcu i bez wieńca według chronologii A. Kunisza

ROK P.N.E.	PORTRET Z WIEŃCEM	PORTRET BEZ WIEŃCA
18	3	11
17	0	2
16	4	4
13	0	13
12	3	4
7	1	1
4	0	3

W pominiętych latach okresu 20–1 p.n.e. żaden z emitowanych typów albo nie zawierał popiersia Augusta na awersie, albo mennica była nieczynna.

⁴⁴ A. Kunisz, *Recherches...*, s. 131.

⁴⁵ K. Kraft, *Zur Münzprägung des Augustus*, Wiesbaden 1969, s. 37 i n.

⁴⁶ Przeprowadzone na podstawie katalogu RIC, vol. 1.

Na podstawie datowania A. Kunisza widać wyraźnie, że w latach poprzedzających i następujących w stosunku do lat 13–12 portrety Augusta bez wieńca przeważały. W 13 roku stosunek typów z portretami bez wieńca do typów z portretami w wieńcu bardzo odbiega od przeciętnej (17 r. jest niereprezentatywny – wybito w ogóle tylko dwa typy z głową Augusta na awersie) na niekorzyść portretów w wieńcu, po czym wraca do normy. Na tle proporcji dla roku 13 stosunek liczbowy obu rodzajów portretów z roku 12 rzeczywiście może sprawiać wrażenie, że od tego roku zaczęto regularnie stosować na monetach z Rzymu portret w wieńcu. Obliczenia tego stosunku dla lat następnych upewniają, że tak nie było. Na monetach mennicy rzymskiej z tego okresu nie występują więc tendencje zaobserwowane przez K. Krafta na monetach z Lugdunum. Fakt ten można wytłumaczyć następująco: Lugdunum było stolicą prowincji zarządzanej przez cesarza. Monety tam emitowane były przeznaczone zapewne przede wszystkim dla legionów nadreńskich i naddunajskich. Popiersie Augusta w wieńcu laurowym, na stałe na monetach z Lugdunum od 11/10 roku, wyrażało zapewne jego pozycję w armii – był jej zwycięskim naczelnym wodzem i najwyższym zarządcą prowincji. W Rzymie natomiast August był *princeps senatus*, najwyższym przedstawicielem władzy cywilnej. Jego władza w *Urbs* miała przede wszystkim charakter cywilny i dlatego na monetach stołecznych aż do końca jego panowania przeważały portrety bez wieńca. Na wybitych w Rzymie asach „dynastycznych” z 10–12 roku n.e. portrety Augusta i Tyberiusza również są pozbawione wieńca.

Jeśli przyjmiemy dla lat 13–12 proponowane w niniejszym artykule rozwiązanie (jest ono zbieżne z RIC), to stosunek typów z portretem bez wieńca do typów z portretem w wieńcu kształtuje się, jak przedstawia to tab. 2.

Tabela 2

Emisja monet *triumviri monetales* z popiersiem Augusta w wieńcu i bez wieńca według chronologii RIC oraz A. Jeglińskiego

ROK P.N.E.	PORTRET Z WIEŃCEM	PORTRET BEZ WIEŃCA
13	2	11
12	1	6

Uzyskane proporcje są nieco bardziej zbliżone do przeciętnej z lat 20–1 p.n.e., niż te wynikające z datowania proponowanego przez A. Kunisza. Zachowana jest też słuszna sugestia tego badacza⁴⁷, że monety z głową Agryppy w *corona rostralis* i *muralis* na rewersie, należące do

⁴⁷ A. Kunisz, *Recherches...*, s. 131.

serii sygnowanych przez Platorinusa i Cossusa Lentulusa, wskazują, że musieli oni być triumwirami w tym samym kolegium.

Instytut Archeologii UŁ

Adam Jegliński

ON THE DATING OF TRIUMVIRI MONETALES FROM THE YEARS 13–12 B.C.

The author's intention is to take an attitude towards the proposal of dating the coins struck during the reign of Augustus in a mint in Rome that were signed by *triumviri monetales*. The coins have been presented by an eminent Polish numismatist A. Kunisz in *Recherches sur le monnayage et la circulation monétaire sous le règne d'Auguste*. Most of the suggestions included in the work are convincing. However, some of the proposals on the dating of the *triumviri monetales* coins from the years 13–12 B.C., raise serious doubts. Besides, it is not intended to question the absolute dating but the way of matching the emissions of each *triumviri* to the years 13 and 12 B.C.

According to A. Kunisz in 13 B.C. the *triumviri monetales* functions were performed by the college of L. Caninius Gallus, L. Lentulus, C. M. Tromentina, in 12 B.C. the college consisted of Cossus Lentulus, S. C. Platorinus, C. Antistius Reginus. In the years of our interest three very important events took place. In 13 B.C. Augustus and Agrippa came to tribune power and *imperium maius* for five years. Next year on March 12th Agrippa died and Augustus, after Lepidus death, achieved a status of the *Pontifex Maximus*. Therefore the coins struck in 12 B.C. could refer to acquiring a status of the tribune and *Pontifex Maximus* by Agrippa, while those struck in the previous year could only be a hint of conferring the tribune power and *imperium maius* (the death of Lepidus could not have been foreseen).

Some denarii of C. Antistius Reginus and Caninius Gallus refer to election of Augustus of the *Pontifex Maximus* (nos 1, 2, 3). An inscription C. (OMITIA) C. (AESARIS) AUGUSTI on the denarii (no 2) of Caninius Gallus cannot refer to conferring a status of *tribunitia potestas* on Augustus because it was granted by the senate and *comitia* only accepted it. Besides, why could Agrippa passed over, a person who was promoted on coins by propaganda and who together with Augustus achieved *tribunitia potestas* and *imperium maius*. Whereas the *Pontifex Maximus* was chosen by the *comitia* in accordance with tradition. Therefore the coins of Caninius Gallus must come not from 13 B.C. but from 12 B.C. On the coins signed by Cossus Lentulus and Sulpicius Platorinus there is no reference to the *Pontifex Maximus* election, but the following are depicted: bust of Agrippa wearing *corona muralis* and *rostralis* as well as a tandem Augustus – Agrippa sitting on *bisellium* (no 5). The main issue is conferring *imperium maius* on Augustus and Agrippa. A. Kunisz dated the coins of Cossus Lentulus to 12 B.C. justifying it by Agrippa's horse statue image on it (no 6), which was intended to be an allusion to his after-death heroization. The rider on the coins is not halfnaked and there is no clear indication in favour of Agrippa's after-death heroization, therefore the coins of the *triumviri* mentioned above should be dated to 13 B.C. Images on the coins of M. Tromentina do not give unambiguous indication. However, if we interpret an image of an empty quadriga with a palm branch as an allusion to Augustus' refusal of a triumph acknowledged for his victories on the East, the coins should also be dated to 13 B.C.

Denarii of L. Lentulus (no 8) present Augustus with *clipeus virtutis* while placing a star above a half-naked figure standing next to him. It is supposed that this is Julius Caesar,

above whose head either Octavian or Agrippa is placing the Julius star. The latter seems to be more probable because Agrippa was not officially acknowledged divinity, but a splendid form of the funeral, burial in Augustus Mausoleum, some relics (probably the Belvedere altar) and his clear presence on the coins in his last years of life can testify his strong position and suggest his informal heroization of Augustus' will. That can be symbolised by the image of Augustus holding a star above Agrippa's head on the coins of L. Lentulus. The star is not only Caesar's attribute. Star of this type later appears above Germanicus' image (relief from Ravenna), and in the 1st half of the 2nd century A. D. on a grave relief above a head of a few years' slave (no 9). It would have been strange to honour Caesar in such a way just in 13 B.C. since Octavian's propaganda had not used this motif even during a struggle for succession after assassinated Cesar. Augustus is placed higher than his protagonist and himself is holding a star above his head. Such gestures rise Augustus and seem to be more adequate to Agrippa than to Caesar. According to what have been said above, the coins refer to Agrippa's death so they must have been emitted in 12 B.C.

One of the main arguments of A. Kunisz's chronology is that since 12 B.C., displaying of monetary busts of Augustus wearing a laurel wreath became a rule, as it was in Lugdunum, but it does not have confirmation in calculations. In 12 B.C., coins with Augustus' bust and with a laurel wreath were not struck, they appeared in the following year, but the year 12 B.C., did not stand out against the background of the *triumviri monetales* coinage among which types of coins with a bust without a wreath prevail. It can be explained by the fact that Augustus' power in Italy was of civilian and in Gallia of military character; yet a wreath is an attribute of a victorious commander.